

Sodassa koronavirusta vastaan? Covid-19 ja metaforien pandemia

Tuomas Forsberg

Koronaviruspandemiasta puhutaan usein sodan kielikuvin. Tämä on herättänyt paljon kritiikkiä, mutta voiko sotametaforan käyttöä puolustaa? Tässä artikkelissa tarkastellaan ensin metaforien merkitystä erityisesti poliittisessa kielenkäytössä ja pohditaan, millä perusteella metaforien hyvyttä tai huonoutta voidaan arvioida. Metaforien hyvyttä tai huonoutta arvioitaessa tarvitaan nyansoitua ja kontekstualisoitua analyysiä. Metafora ”pandemia on sota” ei olekaan yksilotteisesti huono tai hyvä. Meillä ei ole yhtä sodan metaforaa vaan useita, joista voidaan johtaa erilaisia assosiaatioita ja osa niistä on varsin toimivia pandemiasta puhuttaessa. Paradoksaalisesti sotametaforan toimivuus pandemiasta puhuttaessa voi johtua vanhanaikaisesta ja yksinkertaistetusta sodan kuvasta. Siksi onkin syytä tarkastella myös sitä, miten kulkuteita ja muita sairauksia koskevat metaforat ovat ohjanneet käsitystä sodasta. Lopuksi pohditaan vielä vaihtoehtoisten metaforien, kuten tulipalon ja villieläinlauhman hyviä ja huonoja puolia.

Avainsanat: metafora, koronavirus, pandemia, sota

Johdanto

Koronakriisin puhjettua useamman maan johtaja on verrannut pandemiaa sotaan joko suoraan tai puhunut pandemiasta erilaisin sodan kielikuvin. Ehkä yllättävästi näin ei ole ollut Suomessa – presidentti ja hallitus ovat puhuneet vain ”kriisistä” tai ”vaikeista ajoista”, mutta koronavirusta koskevassa julkisessa keskustelussa sotametaforaa on toki käytetty taajaan (esim. Ukkola 2020). Taistelu koronavirusta vastaan on sotaa, jota käy terveydenhuollon henkilöstö päätöksentekijöiden johtamana ja koko kansan tukemana. Myös sairastuneet voivat olla taistelijoita, kun elimistöä puolustavat immuunijärjestelmät käyvät vastahyökkäykseen. Poikkeusolot muistuttavat sodan olosuhteista ja takaisin normaaliin päästään vasta, kun pandemia on kukistettu.

Metaforat ovat kiinnostavia ja tärkeitä myös politiikan sekä rauhan- ja konfliktintutkimuksen näkökulmasta muutenkin kuin vain sotametaforan yleisyyden vuoksi (ks. esim. Kuusisto 1998). Niitä on tutkittukin varsin paljon: vanha fraasi ”jo antiikin ajoista lähtien” ei tässä yhteydessä ole keinotekoinen, mutta viimeistään politiikan tutkimuksen kielellinen käänne lisäsi metaforien tutkimuksen suosiota. Merkille pantavaa on se, että lähes aina tutkijat suhtautuvat kriittisesti siihen, että sotametaforaa käytetään taudeista puhuttaessa (esim. Nie ym. 2016). Näin on myös koronaviruspandemian yhteydessä (ks. esim. Edgerton 2020; Upadhyay 2020; Serhan 2020). Suomessakin Turun yliopiston yleisen kirjallisuustieteen professori Hanna Meretoja (2020) kirjoitti *Suomen Kuvalehdessä*, että sotametaforan käyttö pandemiasta on harhaanjohtavaa ja se pitäisi lopettaa.

Tämän yleisen kritiikin kanssa ristiriidassa on kuitenkin se, että sotametaforia vain käytetään ja käytetään. Eivät vain poliitikot tai toimittajat vaan myös eri alojen tutkijat käyttävät

niitä. Miksi sotametaforaa käytetään niin yleisesti, jos se on huono tai harhaanjohtava? Jos koronavirus on olemassa kielellisistä konstruktioista riippumatta, mitä merkitystä pandemiaa koskevilla metaforilla oikein on?

Tässä artikkelissa vastaan ainakin osittain näihin kysymyksiin. Kuten yleensä muutkin metaforista kirjoittavat, peräänkuulutan metaforien parempaa tiedostamista mutta myös nyansoidumpaa analyysiä niiden hyvyttä ja huonoutta arvioitaessa. Siksi tarkastelenkin ensin metaforien merkitystä kielessä ja pohdin, millä perustella voidaan arvioida metaforien hyvyttä tai huonoutta. Vahvaa arviota ei voi tehdä ilman ymmärrystä metaforiin pohjautuvien assosiaatioiden kontekstuaalisuudesta tai olettamatta jotakin näihin assosiaatioihin kytköksissä olevien poliittisten seurausten hyvydestä tai huonoudesta. Käsittelem ensin, missä mielessä metafora ”pandemia on sota” on huono ja hyvä. Meillä ei ole yhtä sodan metaforaa vaan useita, joista voidaan johtaa erilaisia assosiaatioita. Paradoksaalisesti sotametaforan toimivuus pandemiasta puhuttaessa voi johtua vanhanaikaisesta ja yksinkertaistetusta sodan kuvasta. Siksi onkin syytä tarkastella myös sitä, miten kulkutauteja ja muita sairauksia koskevat metaforat ovat ohjanneet käsitystä sodasta. Lopuksi tarkastelen vielä vaihtoehtoisia metaforia ja pohdin lyhyesti niiden hyviä ja huonoja puolia.

Metaforat politiikassa

Metaforat sekä kuvaavat että muodostavat todellisuutta, käsitystämme ympäröivästä maailmasta ja sosiaalisista ilmiöistä. Metaforat ovat usein tarkoituksellisia kielellisiä tehokeinoja mutta ne ovat myös huomaamattomia – metaforat ovat aina läsnä paitsi kielessämme myös ajatuksissamme, usein tiedostamattamme (Lakoff & Johnson 1980; ks. myös Gibbs 2011; Marks 2018). Tällaiset tunnistamattomat ja arkipäiväistyneet ”kuolleet” tai ”uinuvat metaforat” saattavat itsessään oikeuttaa erilaisia suhtautumistapoja tai valintoja (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971, 405). Jos kieltä on mahdotonta käyttää ilman metaforia, ainakaan jos sitä ei täysin köyhdytetä, kysymys on siitä, miten voimme parhaiten tiedostaa metaforien ajatteluamme ohjaavan vaikutuksen ja pohtia asioita myös muilta kuin niitä eniten hallitsevien metaforien kannoilta.

Metaforat siirtävät merkityksiä asiasta toiseen: yleensä niiden tarkoitus on tehdä jotakin tuntematonta asiaa tutummaksi, mutta samalla ne kiinnittävät huomiota näiden asioiden johonkin piirteeseen tai puoleen. Näin metaforat ovat tärkeitä korostaessaan jo ennestään tutuissa asioissa joitakin tiettyjä merkityksellisiä puolia. Samalla ne kuitenkin hämärtävät tai kadottavat joitakin toisia aspekteja. Metaforat ovat keskeisessä asemassa, kun ilmiöitä tarinnallistetaan (ks. esim. Hanne 2015).

Metaforat eivät siis itsessään ole hyviä tai huonoja eikä voida antaa mitään yleisohjetta siihen, miten ja milloin metaforia tulisi käyttää. Metaforia ei voida kritisoida vain sanomalla, että asia x ei ole asia y, koska kysymys on nimenomaan merkitysten siirtämisestä. Niiden merkitystä arvioitaessa on otettava huomioon erilaisia nyansseja ja kontekstuaalisia tekijöitä (ks. esim. Kövecses 2005). Metaforien hyvyttä voidaan kuitenkin arvioida ainakin kolmesta eri näkökulmasta.

Ensiksi voidaan kysyä, missä mielessä metaforat tehostavat viestiä ja saavat aikaan tarkoitetun vaikutuksen. Hyvät metaforat ovat vaikuttavia retorisia keinoja. Metaforien hyvyttä voidaan arvioida tästä instrumentaalisesta näkökulmasta (ks. esim. Morgan & Reichert 1999). Metafora on hyvä, jos viesti menee sen avulla perille mutta huono, jos se saa aikaan tahattoman tai tarkoitustaan vastaamattoman vaikutuksen. Metaforan vaikutus riippuu siitä, miten se ymmärretään. Metaforia ei aina ymmärretä samalla tavalla, joten metaforan vuoksi viestistä voi tulla epäselvä tai osa yleisöstä voi käsittää sen eri tavalla kuin on aiottu. Tämä huomataan esimerkiksi silloin, kun metaforia käännetään kielestä ja samalla kulttuurista toiseen. Siksi tutkijakaan ei voi olettaa, että metaforaa käytettäessä se ymmärretään sillä tavalla, miten hän sen itse tulkitsee tai mitä se mahdollisesti leksikaalisesti merkitsee (ks. esim. Kövacs 2008; Steen 2011). Tutkija voi kyllä nostaa esiin metaforan erilaisia ulottuvuuksia, joita ei tulla välttämättä ajatelleeksi ja siten ”demystifioida” käytettyä kieltä (Burke 1969, 178).

Metaforien moraalinen hyvyys riippuu metaforien tavoitteista tai seurauksista. Hyvillä metaforilla pyritään tai niillä saadaan aikaan parempaa politiikkaa. On tietysti selvä, että metaforien hyvyden tai huonouden arviointi tästä näkökulmasta riippuu siitä, mitä pidetään hyvänä politiikkana. Siksi olisikin tärkeää, että tällaista keskustelua käytäisiin monipuolisemmin politiikkaa arvioiden eikä vain yksioikoisesti metaforan joitakin yksittäisiä valittuja assosiaatioita tarkastelemalla (Boeynaems ym. 2017). Yksittäiset metaforat julkisessa kielenkäytössä tuskin vielä vaikuttavat politiikan sisältöön, mutta ne voidaan toki kokea myönteisinä tai kielteisinä. Myös niiden potentiaalisia vaikutuksia voidaan arvioida, mutta vahvemmalta perustalla ollaan, jos vaikutuksia arvioidaan käytännön perusteella. Kun jotain metaforaa käytetään poliittisissa diskursseissa yleisesti, on todennäköisempää, että se vaikuttaa myös politiikan tekemiseen jollakin tiedostetulla tai tiedostamattomalla tavalla. Juuri tiedostamattomilla metaforilla voi olla kaikkein suurin vaikutus politiikan sisältöön, sillä ne ovat niin kiinteästi osa ajattelua ja käsitteellistämistä.

Kolmanneksi metaforia voidaan arvioida myös esteettisesti. Hyvä metafora on tuore, huono metafora on kulunut. Tältä näkökulmalta katsoen hyvä metafora ei välttämättä ole hyvä instrumentaalisessa mielessä tehostamaan jotakin tarkoitettua viestiä, sillä oudot ja epäselvät metaforat voivat olla hyviä, jos ne herättävät ajatuksia tai tunteita. Hyvät metaforat tässä mielessä voivat olla esimerkiksi humoristisia. Metaforia voidaan pitää miellyttävänä, jos ne herättävät positiivisia assosiaatioita ja taas epämiellyttävänä, jos ne tuovat esiin kärsimystä, kuten sota, mutta tämä ei ole sama asia kuin metaforan hyvyys tai huonous.

Sota on metaforana yksi käytetyimmistä ja samalla kuluneimmista (ks. esim. Flusberg ym. 2018). Sitä voi pitää uinuvana metaforana ainakin osittain esimerkiksi silloin, kun puhutaan yleisesti taistelemisesta. Mutta usein kyse on hyvin tietoisesta valinnasta haluttujen mielikuvien luomiseksi. Valtiot ovat julistaneet ja käyneet sotia hyvin erilaisia asioita vastaan. Sotaa on käyty muun muassa huumeita, rikollisuutta ja terrorismia vastaan – tällöin se on saattanut tarkoittaa myös sotilaallisten eikä vain oikeudellisten keinojen käyttämistä. Etenkin sodassa terrorismia vastaan ero kirjaimellisen ja vertauskuvallisen merkityksen välillä voi olla hyvin hieno. Mutta sota on julistettu myös monia tauteja kuten syöpää, aidsia ja dementiaa tai vaikka köyhyyttä vastaan ilman että olisi ”käyty sotaa” aseellisin keinoin. Myös kulttuuri- ja tiede-

sodista on puhuttu. Suomessa saatetaan muistaa myös Maukka Perusjätjän kehoitus sotaan apatiaa vastaan. Sota on myös monissa yhteyksissä paljolti tiedostamaton metafora. Kuten George Lakoff ja Mark Johnson (1980, 4–5) tuovat metaforia käsittelessä klassikkokirjassa esiin, esimerkiksi väittely on kielessämme usein vertauskuvallisesti sota, joka pyritään voittamaan omia argumentteja puolustamalla ja ampumalla alas vastustajan esittämiä väitteitä.

Pandemia sotana

Sota on metaforana ollut käytössä läpi historian, kun on puhuttu vastakkainasettelusta, kollektiivisista ponnistelusta tai yhteisöä uhkaavista vaaroista. Se on kielikuvana tuttu niin liike-elämästä kuin parisuhteesta puhuttaessa. Sodan käyttö kulkutautien ja vakavien sairauksien metaforana yleistyi 1800-luvun loppupuolella, jolloin taudin aiheuttajia alettiin paremmin ymmärtää. Muun muassa Louis Pasteur puhui kulkutaudeista elimistöömmä tunkeutuvina ja sen valtaamaan pyrkivinä armeijoina.

Mitkä assosiaatiot sitten ovat päällimmäisenä, kun sotametaforaa käytetään? Usein on vaikea tietää, mihin puhuja täsmällisesti pyrkii, mutta vielä vaikeampaa on tietää, miten viestin vastaanottajat metaforan ymmärtävät.

Sotametaforalla tavoitellaan yleisesti ottaen sitä, että jokin asia pitää ottaa vakavasti, sillä se on koko yhteiskuntaa koskeva uhka. Valtioiden johtajien yhtenä houkuttimena käyttää sota metaforana koronakriisissä voi olla myös se, että he voivat alleviivata omaa johtajuuttaan luomalla assosiativisen linkin sodan ajan arvostettuihin valtiojohtajiin (tosin tätä ei ole tapahtunut Suomessa ainakaan laajemmin). Poliittisesti merkittävää – turvallistamisteorian mukaisesti – on se, että sotametafora antaa valtaa pitävälle pohjan normaalia suuremmille valtaoikeuksille oikeuttamalla poikkeustila ja erilaiset erityistoimet. Sotametafora edesauttaa myös kansallista yhtenäisyyttä ja kollektiivista vastuunkantoa.

Kaikki tämä ei ole yksiselitteisesti kielteistä tai myönteistä. Vertaus sodan ajan johtajiin voi ontua, mutta metaforan hyvyys riippuu siitä, mitä ajattelemme nykyisistä ja sodan ajan johtajista. Poikkeustilan ja normaalia suurempien valtaoikeuksien oikeuttaminen sotametaforan kautta voi olla hyödyllistä ja perusteltua ainakin siihen asti, mitä pandemia vaatii. Kansallinen yhtenäisyys on hyvästä, jos kollektiivisia ponnistuksia tarvitaan pandemian leviämisen estämiseksi, siitä kärsivien tai suojelua vaativien riskiryhmien auttamiseksi. Se on pahasta, jos assosiaatiot johtavat hakemaan vihollisia toisista kansoista maan rajojen ulkopuolelta tai oppositiosta tai kansanryhmistä maan sisällä.

Sotametaforaa käytetään myös puhuttaessa toimista pandemiaa vastaan. Johtajat ovat käskyjä antavia sotapäälliköitä, joiden auktoriteettia ei tulisi kyseenalaistaa; rintaman etulinjan muodostavat sairaaloiden teho-osastot, joissa terveydenhuollon henkilökunta käy taistelua. Sodan voittamisen edellytyksenä on myös kotirintaman valppaus ja sotaponnistuksia tukeva toiminta. Huhuja ei tule levittää eikä päivittäistavaroita hamstrata. Taistelutahtoa tarvitaan kollektiivisesti, jotta ei vaivuta fatalismiin, mutta myös yksilöllisesti silloin, kun sairastuneet taistelevat elämästään. Mikäli määrätietoisin toimiin ei olisi ryhdytty, olisi antauduttu.

Nämä kielikuvat ovat herättäneet paljon kritiikkiä. Esimerkiksi Meretoja (2020) toteaa, että terveydenhuollon ammattilaiset eivät ole sen sotilaita, sillä ”he pyrkivät pelastamaan ih-

mishenkiä. Heidän toiminnassaan on kyse hoidosta, ei sodasta.” Tämä on toki totta, mutta metaforaa käytettäessä ensisijaisena tarkoituksena on kuitenkin välittää mielikuvaa, että lääkärit ja sairaanhoitajat käyvät sotaa virusta eikä potilaita vastaan. He pelastavat ihmishenkiä, mutta siihenhän sodassakin pyritään omista puhuttaessa. Kysymys on hyvin alkukantaisesti hengissä säilymisestä. Eettisesti ongelmallista voi olla ajatella, että terveydenhoitohenkilökunta joutuisi menemään töihin sairaalaan kuten sotilaat rintamalle ilman, että he voisivat itse valita (Ackerman & Detsky 2020). Silti sotametafora auttaa näkemään jotain sellaista, mitä pelkkä puhuminen hoitamisesta ei tuo esiin, nimittäin, että taistellessaan virusta vastaan lääkärit ja sairaanhoitajat voivat itse joutua sen uhreiksi, sairastua ja jopa kuolla. Myös pandemiassa kuolleiden määrä on monissa maissa verrattavissa sodissa kuolleisiin, mutta se ei ehkä yksin anna vahvoja perusteita sotametaforan käytölle: esimerkiksi Yhdysvalloissa koronavirukseen on kuollut enemmän kansalaisia kuin Vietnamin sodassa, mutta opioidien yliannostukseen on viime vuosina kuollut vieläkin enemmän.

Meretoja (2020) viittaa myös siihen, että on pelkkä ”yhteisponnistuksen tarve ei tee tästä sotahanketta”. Hänen mukaansa ”varsinkin Britannian koronakeskustelussa jatkuvat vertaukset toiseen maailmansotaan perustuvat romantisoituun ja vääristyneeseen käsitykseen sodasta”. Instrumentaalaisesta näkökulmasta, jos pyritään tuottamaan yhteishenkeä, ei kuitenkaan ole merkitystä sillä, pitääkö kansalaisten jakama kuva aiemmasta sodasta faktuaalisesti paikkansa, jos se toimii. Harvalla länsimaalaisella on enää omakohtaisia muistoja sodasta. Missä suhteessa analogiaa sitten haetaan, voi tietysti johtaa harhaan. Meretoja muistuttaa, että ”sodassa ihmismassat sulloutuivat parakeille, tehtaisiin, juniin ja pommisuojiin”, kun taas nyt kansalaisia pyydetään pysymään kotonaan ja ottamaan fyysistä etäisyyttä. Eroa tässä suhteessa ei tietenkään voi kiistää, mutta jos yksittäisiä eroja korostetaan niiden harhaanjohtavuuden vuoksi, hukataan helposti se, missä suhteessa metafora toimii: esimerkiksi Helsingin kaupunginmuseon keräämässä aineistossa kansalaisten tunnelmat voivat olla hätkähdyttävän samankaltaisia sota-ajan kanssa (Helsingin kaupunginmuseo 2020). Kuten lukuisat sosiaalisessa mediassa kiertäneet meemit osoittavat, kun sotametaforaa käytetään puhuttaessa kansalaisten velvoitteesta ottaa fyysistä etäisyyttä, samankaltaisena piirteenä nähdään yhteinen toiminta pandemian voittamiseksi, mutta eroa kirkastetaan vitsailemalla siitä, että nyt ponnisteluksi riittää makoilu omalla sohvalla: ”pystyt kyllä siihen”. Tämäkin viesti on saattanut mennä paremmin perille ei sotametaforasta huolimatta vaan sen takia.

Meretoja näkee, että myös koronavirukseen sairastuneiden potilaiden näkökulmasta sotametafora on haitallinen ja jopa loukkaava. Potilaat eivät välttämättä halua nähdä itseään sodan uhreina, koska se voi olla leimaavaa. He eivät selviä taudista taistelutahdon vaan hoitotoimenpiteiden ansiosta. Susan Sontag (1978) tunnetaan tällaisesta kriittisestä taudeista käytettyjä metaforia kohtaan. Hänen mielestään metaforia ei pitäisi käyttää ollenkaan, koska ne vääristävät autenttisia kokemuksia. Sontag omakohtaisesti tunsi metaforat kielteisinä ollessaan syöpäsairana, mutta toisaalta on monia, jotka eivät näin koe vaan ehkä jopa voimaantuvat niistä. Mieltäessään viruksen vieraaksi tunkeilijaksi ja itsensä taistelijoiksi sairastuneet voivat vahvistaa uskoaan eikä metafora tässä ole ainakaan täysin harhaanjohtava, sillä ihmisen tiedetään olevan psykosomaattinen kokonaisuus. Luovuttaminen voi oikeasti antaa taudil-

le vallan. Sontagin näkemykset herättivät jo aikoinaan paljon polemiikkia eikä keskustelua metaforien sopivuudesta erilaisista taudeista puhuttaessa ole vieläkään käyty loppuun (Ross 1989; Chiang & Duann 2007; Hanne & Hawken 2007; Nie ym. 2016; Demjén & Semino 2017). Osa tätä keskustelua koskeekin sitä, mikä erilaisista sodan metaforista on milläkin lailla sopivin kulloiseenkin tautiin: tulisiko esimerkiksi sota syöpää vastaan nähdä modernin sodankäynnin teknisinä täsmäiskuina ennemmin kuin rintamataisteluna.

Sotametaforan ongelmana pidetään usein myös sitä, että se tuottaa tarpeetonta pelkoa (esim. Serhan 2020). Esimerkiksi kriisin alussa pelko johti panikointiin ja hamstraukseen. Sen jälkeen se on estänyt kuluttamista, monien mielestä liikaakin. Pelko voi aiheuttaa myös psyykkisiä ongelmia. Jonkinasteista pelkoa, jonka sopivasta määrästä ja seurauksista kaikkienensa voidaan toki kiistellä, tarvitaan kuitenkin siihen, että ihmiset pitävät etäisyyttä toisiinsa ja estävät siten virusta leviämistä. Pelolla on sekä hyviä että huonoja puolia eikä pelon lietsoamiseen sinänsä tarvita sotametaforaa (Tepperman 2020).

Sotametaforan toimivuus edellyttää tietynkaltaista jaettua kuvaa sodasta. Tavallisesti tämä prototyyppinen kuva sodasta varsinkin pandemioista puhuttaessa on varsin brutaali, armoton tuhoamissota, jossa viholliselle ei haluta antaa armoa. Varsin usein kielikuva viittaa sissisotaan, jossa käydään taistelua näkymätöntä vihollista vastaan eikä klassiseen symmetriseen sodan asetelmaan. Toki taistelu pandemiaa vastaan voidaan nähdä myös asemasotana, missä rintamalinjat pysyvät paikoillaan eikä sodan loppua ole vähään aikaan näköpiirissä. Sotaan kuuluu myös hermostunutta odottelua kuten koronakriisissä. Puolustusvoimien komentaja Timo Kivinen taas vertasi Uudenmaan sulun aikaisia toimia koronavirusta vastaan motitukseen: ”Talvisodassa Suomen puolustusvoimat käytti mottitaktiikkaa pilkkoen määrällisesti ylivoimaisen vihollisen pienempiin hallittavampiin osiin. Mottioperaatiot ajoitettiin siten, että voimaa kyettiin keskittämään valittuihin kohteisiin eri aikaan ja näin luomaan ajallisia painopistealueita” (Koponen 2020).

Ongelmalliseksi sotametafora pandemioista puhuttaessa alkaa muodostua, jos kuva sodasta on sellainen, mihin kuuluvat sodan oikeussäännöt tai missä vihollisen kanssa neuvotellaan ja sovitaan rauhasta. Mitä inhimillisempi sodan kuva on, sitä huonommin se taipuu pandemiaan. Metafora sodan oikeussäännöistä ja oikeutetusta sodasta voi tietysti osittain toimia esimerkiksi silloin, kun pohditaan valittujen toimien suhteellisuutta (Childress 2001), mutta me emme voi tietenkään ajatella viruksen tuntevan näitä sääntöjä. Emme myöskään voi olettaa virusten tulkitsevan omia toimimme pandemian leviämisen estämiseksi sotaa eskaloivaksi provokaatioiksi tai niiden näkevän varautumistamme leviämistä estävänä pelotteena. Viruksen kanssa ei myöskään voida käydä neuvotteluja ja sopia rauhasta.

Neuvottelua rauhasta on kuitenkin käytetty metaforana pandemiasta puhuttaessa. Avoin kirjeen hallitukselle allekirjoittanut Oulun yliopistollisen sairaalan ylilääkäri Petri Lehenkari käytti sotavertausta aika tavanomaisesti puhuessaan, että ”Suomi on nyt talvisodan jälkeisessä tilanteessa. Nyt kysymys on, onko Suomella viisautta voittaa jatkosota” (Kuparinen 2020). Mutta hän jatkoi: ”Nyt eletään ratkaisevia hetkiä, eli tuleeko toinen aalto, jos tulee, millaisena ja millainen rauhansopimus toisen aallon kanssa neuvotellaan. Rauhansopimuksen laatuun vaikuttaa se, miten suhtaudutaan viholliseen.”

Sotametafora toimii parhaiten silloin, jos pandemian 'voittamiseksi' halutaan oikeuttaa koko yhteiskuntaa koskevia toimia ja rajoituksia. Ylipäätään sotametafora on vahva, koska se tuottaa selkeitä emotionaalisia assosiaatioita, jotka ovat yhteydessä hengissä säilymiseen (Flusberg ym. 2018). Sotametaforaan on helppo tarttua, mutta sen heikkoutena on sen kuluneisuus. Se on useissa tapauksissa paitsi harhaanjohtava myös tehoton, jos se tuntuu yli-ampuvulta. Toisaalta sen runsas käyttö voi tiedostamattomastikin militarisoida yhteiskuntaa. Terveystieteiden huolto voi kärsiä, jos järjestelmästä tehdään liian hierarkkinen ja kriittinen keskustelu kielletään tai marginalisoidaan. Jossain määrin vaarana voi olla, että metafora otettaisiin liian kirjaimellisesti, jolloin pandemian alkuperä nähtäisiin vastustajan sotajuonena ja sairastuneita ryhdyttäisiin pitämään vihollisina tai pettureina. Silti koronakriisi on osoittanut sen, että silloin kun siihen on reagoitu militaristisesti – esimerkiksi rynnätty hamstraamaan aseita ja panoksia – näin on tapahtunut niissä maissa ja alakulttuureissa, jotka ovat olleet militarisoituneita jo ennen kriisiä. Vaikka sotametafora näyttäisi tukevan erityisesti tiukkoja rajoituksia pandemiaa vastaan, sillä voidaan toisaalta oikeuttaa myös suuri kuolleiden määrä. Käytännössä on vaikea löytää yhteyttä käytetyn retoriikan ja valitun strategian välillä: monissa maissa tiukkoja rajoituksia on asetettu ilman, että johtajat olisivat käyttäneet metaforaa, kun taas toisissa maissa johtajat ovat voineet käyttää sotametaforaa, vaikka taudin aiheuttamaan vaaraan suhtauduttaisiin yliolkaisesti. Sotametaforaan kohdistettu kritiikki on siis aiheellista, mutta valikoiduissa tilanteissa, kuten juuri koronakriisissä sen käytölle on olemassa perusteita. Kritiikiksi ei riitä pelkästään se, että jossain suhteessa pandemia ei ole sota tai että tietyt tavat ymmärtää metafora voivat olla seurauksiltaan kielteisiä, jos metaforalla on myös myönteisiä seurauksia.

Kulkutauti väkivallan oikeuttajana

Sota ei ole vain metaforien lähde vaan myös niiden kohde. Sodat ja taudit voidaankin nähdä esimerkkinä interaktiivisista metaforista. Ne ovat kietoutuneet toisiinsa jo kielellisesti, sillä taistelu on suomen kielessä samaa germaanista etymologista juurta kuin tartunta: molempien taustalla on metaforinen koskettaminen, sama kanta kuin ruotsin sana *otta* 'ta' (Hahmo 2014).

Vaikka keskustelu koronaviruksesta onkin painottunut tarkastelemaan sotaa pandemian metaforana, kulkutauti voidaan myös nähdä sodan tai väkivaltaa tuottavien rakenteiden metaforana (ks. esim. Aaltola 2012). Tällöin valtio onkin se ruumis, johon virus pyrkii tunkeutumaan, valtaamaan ja heikentämään sitä. Tervettä kansaa uhkaava vihollinen voi olla yhtä näkymätön kuin virus. Tartunnan estämiseksi kansakunnan on huolehdittava aatteellisesta tai etnisestä puhtaudesta. Poliittiset johtajat voivat nähdä itsensä mielellään parantavana lääkärinä (de Leonardis 2008) ja määrätä ”koviakin lääkkeitä”. Tämä ei välttämättä ole aina sellainen rauhaa ja myötätuntoa tuottava kielikuva, jollaisena se Suomessa helposti ymmärretään, kun ajatellaan esimerkiksi presidentti Kekkonen ajatusta Suomelle sopivasta lääkärin roolista maailmanpolitiikassa.

Kun pandemioita tai muita sairauksia käytetään ihmisryhmien välisten suhteiden metaforana, sota ja väkivalta voivat olla parannuskeinoja, jotka kirurgin veitsen tavoin poistavat uhkaavan vaaran. Tämä johtaa hyvin totaalisiin käsityksiin sodasta, jossa vastustaja on

tuhottava tai se on eristettävä täysin – sen kanssa ei ainakaan voi neuvotella, sillä rauhanomaiseen rinnakkaineloon ja normaaliin kanssakäymiseen ei ole mahdollisuuksia. Toisaalta rinnakkainelo on mahdollista, jos tautiin löydetään sopiva rokote, mikä tekee sille immuuniksi.

Pandemian ja tautien käyttö metaforana oli erityisen tyypillistä kansallissosialistien retoriikassa, johon toki kuului erilaisten metaforien runsaus ylipäättään. Jo varhaisessa juutalaisia käsitelleessä kirjoituksessaan vuonna 1919 Hitler nimesi nämä kansojen ”rotuturberkuloosiksi”, jotka on hävitettävä kuten tautikin (Lynch 2013, 39). Erityisen usein juutalaisia kuvattiin loisiksi, jotka siis metaforan mukaan käyttivät hyväksi isäntäänsä ja aiheuttivat tulehdustauteja Saksan valtioruumiissa, mutta heitä kuvattiin myös bakteereiksi tai basilleiksi (ks. esim. Eppstein 2003).

Suomessa kommunismista puhuttiin itsenäisyyden alkuaikoina ja etenkin sodan aikana usein maata uhkaavana tautina, erityisesti ruttona. Jouni Tilli (2014, 90) on kirjassaan sodan ajan pappien retoriikasta tuonut esiin monia tällaisia metaforia: milloin bolshevismi oli Suomea uhkaava rutto, milloin taas Neuvostoliitto oli ruttopesäke. Mutta tätä retoriikkaa eivät käyttäneet vain papit vaan myös Mannerheim halusi tehdä ”bolshevistisen barbarian ruttopesäkkeen” vaarattomaksi.

Kommunismien näkeminen kulkutautina ei tietenkään ollut mikään suomalaisten yksinoikeus. FBI:n johtaja J. Edgar Hoover varoitti kommunismin viruksesta, joka levittäytyy työväenliikkeessä – joskaan hän ei pelännyt sitä yhtä paljon kuin ”kommunistisen propagandan myrkkypilleriä” (Weiner 2012, 149), ja myös ainakin Richard Nixon piti nuorempana kommunismia ruttona, joka saattaa levitä kaikkialle – kommunistit olivat virusta kantavia rottia. Kylmän sodan jälkeenkin kommunismi on saatettu nähdä periytyvänä tautina, jonka entiset kommunistiset maat voivat saada, vaikka siitä on jo kertaalleen päästy eroon. Toisaalta taas presidentti Barack Obama piti terrorismia syöpänä, mikä johti näkemään sen moderniin elämänmuotoon kuuluvana ilmiönä, jota ei voi täysin eliminoida (Price 2019).

Vihollisen ideologian tai tätä ideologiaa kannattavien ihmisten näkeminen vaarallisena kulkutautina tai sitä levittävinä viruksina on siis ollut varsin yleistä etenkin viime vuosisadan alkupuolella, mutta senkin jälkeen on ollut varsin tavallista puhua rokotteesta metaforana jotakin uhkaavaa asiaa kuten juuri kommunismia mutta myös esimerkiksi poliittista islamia vastaan. Siinä missä sota on kielikuvana vaikuttamassa suhtautumiseemme pandemioidiin ja moniin muihin tauteihin, vaikuttavat nämä taudit metaforana myös vastavuoroisesti siihen, millaisin keinoin ja strategiain poliittisia vastustajia vastaan mahdollisesti toimitaan.

Vaihtoehtoiset metaforat

Sota ei tietenkään ole ainoa metafora, jota käytetään kulkutaudeista puhuttaessa. Koronaviruksestaakin puhutaan monin eri kielikuvain, joista monet ovat aika huomaamattomia analogioita toisenlaisiin ilmiöihin. Silti näilläkin voi olla oma merkityksensä siinä, mitä me pandemiasta ajattelemme ja miten me siihen suhtaudumme.

Yksi vaihtoehtoinen ja suosittu metafora on puhua pandemiasta tulipalona, etenkin laajana metsä- tai maastopalona: siinä missä sota voidaan voittaa heikentämällä vastustaja, palometaforassa pandemia on tukahdutettava, sillä pienikin kytevä aines voi roihahtaa liekkeihin.

Näitä pieniä paloja voidaan joutua sammuttelemaan pidempäänkin. Tässä metaforassa pandemioita ei ole vihollinen, jolla olisi jokin paha tahto, vaan pikemminkin luonnonilmiö. Tulipaloja sammuttava pelastushenkilöstö onkin analogisesti lähempänä terveysalan henkilöstöä kuin sotilaat. Saman tyyppinen metafora on nähdä pandemioita (maan)järjestyksenä, joka järkyttää yhteiskuntia ja romahduttaa taloudet. Sen ongelma on se, että ihmisten toiminta rajoittuisi tuhoja vähentävään varautumiseen ja jälkihoitoon, mutta itse ilmiön suhteen olisimme passiivisia. Pandemia voi myös muodostua aalloista, joilla on huippunsa. Tämä metafora viittaa usein taudin leviämisen graafiseen kuvaamiseen, mutta se myös ohjaa käsityksiä kriisin luonteesta: se uusiutuu luonnonilmiön lailla lähes väijäämättä. Aaltoon viittaa myös ajatus laskuvedestä, joka vetäytyessään paljastaa yhteiskunnasta sellaisia asioita, mitkä aiemmin ovat olleet piilossa.

Toiseen suuntaan mennään, jos pandemiaa pidetään elävänä olentona, petoeläinjoukkona tai hirviönä. Nämä tulisi eristää tai taltuttaa, sillä muuten ne hyökkäävät kimppuumme. Joka tapauksessa meidän on hyvä tässäkin tilanteessa suojautua, ehkä piiloutua kotiin eikä olla näkyvissä tai vaihtoehtoisesti pyrkiä laumasuojaan. Metaforassa on samankaltaisuutta sodan kanssa, mutta toimenpiteet koronavirusta vastaan, kuten viruksen jäljittäminen, muistuttavat enemmän metsästystä kuin sotaa. Metsästysmetafora toki antaisi odottaa, että viruksen pitäisi tulla riittävän lähelle, ennen kuin se voidaan tappa, sillä muuten sen pakenee.

Pandemia tai sitä vastaan toimiminen voidaan käsittää myös pelinä. Pelissä voidaan tehdä erilaisia siirtoja ennen loppupeliä. Tai kuten *Helsingin Sanomien* toimittaja Saska Saarikoski (2020) kirjoitti koronablogissaan, jos koronaviruksesta tehtäisiin videopeli, sitä lyötäisiin isolla vasaralla. Lautapelissä Pandemia ei pelata toisia pelaajia vastaan vaan pyritään yhteistyössä eri rooleissa estämään pandemian leviäminen ja kukistamaan se. Kollektiivista toimintaa kuvaa myös orkesteri, joka metaforana korostaa yhtäältä kapellimestarin roolia antaa täsmällisiä merkkejä ja toisaalta jokaisen soittajan roolia soittaa omalla soittimellaan ääniä yhdessä näitä merkkejä mahdollisimman tarkasti noudattaen. Koronan kanssa käytävä tanssi, jossa rajoituksia vuoroittain asettamalla ja purkamalla tanssahdellaan sitä lähemmäksi ja taas kauemmaksi, on tuttu, kuten jo aiemmin mainittu vasara, Tomas Pueyon (2020) vaikutusvaltaisesta blogikirjoituksesta ”The Hammer and the Dance”. Virologian dosentti Matti Jalasvuoren (2020) vertauskuvan mukaan virus on peräti kosmoksen kapellimestari, jonka tahdissa yhteiskunnat tanssivat. Usein eri yhteyksissä käytetty mekanistinen konemetafora ei ole pandemiasta puhuttaessa ollut juurikaan esillä, mutta omasta ajastamme saattaa kertoa jotain se, että pandemia on kyllä nähty algoritmina, jonka pohjalta tauti leviää matemaattisella logiikalla. Pidemmälle vietyinä näiden metaforien rajallisuus pandemiasta puhuttaessa tulee kuitenkin pian vastaan.

Myös matka tai tie on paljon eri yhteyksissä käytetty metafora varsinkin puhuttaessa elämästä mutta myös politiikasta (ks. esim. Kuusisto 2009). Jin-Bao Nie (2016) kumppaneineen pitää matkaa sotaa parempana metaforana taudeista puhuttaessa, koska se tarjoaa rauhanomaisemman vaihtoehdon. Matka korostaa yhteisöllisyyttä ja puhumista, mutta valinnat matkan suunnasta eli siitä, mitä tulisi tehdä, se saattaa jättää avoimiksi. Myös Meretoja (2020) toivoo, että kertoisimme pandemiasta ”lopputulemaltaan avointa kertomusta historian risteyskohdasta, jossa ihmiskunnalle on avautunut mahdollisuus valita erilaisia reitte-

jä erilaisiin tulevaisuuksiin”. Tässä tarinassa se on ”risteyskohta, jossa maailman poliittisten päättäjien valinnat voivat pelastaa tai tuhota miljoonia ihmishenkiä”.

Periaatteessa vain mielikuvitus on rajana vaihtoehtoisille metaforille pandemiasta puhuttaessa. *Suomen Kuvalehden* Jyviä ja akanoita -palstalle oli päätyntä *Turun Sanomissa* 29.4. ollut Juha Paavolan vertaus: ”Koronavirus on kuin karmiva kitarasoolo tai koliikkivauvan itku. Se päättyy joskus, vaikka myrskyn silmässä sitä ei mitenkään uskoisi”. Uudet metaforat epäilemättä löytävät virkistäviä kulumia ja osuvia yhteyksiä, mutta mikään niistä ei suoraan voi syrjäyttää sotametaforaa sen monista rajoitteista potentiaalisista vaaroista huolimatta.

Lopuksi

Sota metaforien leviämistä vastaan on todennäköisesti hävitty ennen kuin se on alkanutkaan. Kieli on läpikotaisin metaforista, ja jos käytämme kieltä, käytämme myös metaforia. Metaforia ei voi kritisoida siitä, että jokin asia x ei ole y, vaikka niin sanotaan, vaan ennemmin siitä, jos ei ymmärretä, että asia x ei ole kaikessa suhteessa y, silloin kun metaforia käytetään.

Sota on metaforana voimakas ja paljon käytetty: se on myös pateettinen ja kulunut. Sen teho perustuu siihen, että se välittää useita emotionaalisesti ladattuja merkityssiirtymiä. Metaforan hyvyys on riippuvaista siitä, missä yhteydessä ja miten sitä käytetään. Vaikka sotametaforan soveltaminen tauteihin on monella tapaa ongelmallista, yleisimmät tavat, jolla sitä on sovellettu koronaviruksen aiheuttamaan pandemiaan ovat kuitenkin mielekkäitä. Toisin kuin useimmat muut taudit, covid-19 on vakava uhka yhteiskunnille, se on edellyttänyt koko väestön ponnistuksia, monia poikkeuksia normaalioloihin ja virusta vastaan taistelevat lääkärit ja sairaanhoitajat ovat vaarassa itekin sairastua ja jopa kuolla. Ne, joiden mielestä poikkeustoimet ja rajoitukset menevät liian pitkälle, voivat kuitenkin olla sitä mieltä, että sotametaforan käyttö ei ole oikeutettu. Mikään metafora ei luonnollisestikaan ole suora analogia. Jos sotaa käytetään metaforana pandemiasta puhuttaessa, se on osuvampi, mikäli sotaa ei nähdä kahden tasaveroisen osapuolen välisenä ja normien säätelyä taisteluna, jossa omat toimet voivat psykologisesti vaikuttaa vastapuolen strategiaan ja jossa voidaan neuvotella ja sopia rauhasta.

Sota ja kulkutaudit voidaan ymmärtää myös interaktiivisina metaforina, sillä väkivaltaa voidaan oikeuttaa tautimetaforalla. Pandemiasta puhuttaessa metaforien merkitys on syytä tunnistaa ja hyödyntää myös muita mahdollisia metaforia kuin sotaa. Tällaisia ovat esimerkiksi tulipalo, villieläinlauma ja matka. Ne eivät välttämättä ole sotaa parempia metaforia, mutta ne auttavat näkemään joitakin uusia puolia pandemiassa, mitä sotametafora ei tuo esiin. Sota on metaforana kulunut, mutta tehoaan se ei ole menettänyt. Metaforien hallitsematonta leviämistä vastaan tietoisuuden lisääminen on paras suojautumistapa.

Lähteet

Aaltola, Mika (2012): *Understanding the Politics of Pandemic Scares: An Introduction to Global Politicosomatics*.
Lontoo: Routledge.

- Ackerman, Elliot & Allan S. Detsky (2020): "Why Comparing the Fight Against COVID-19 to War Is Ethically Dangerous". *Time*, 18.5.2020. <https://time.com/5833421/coronavirus-war-comparison/>, 18.5.2020.
- Boeynaems, Amber, Christian Burgers, Elly A. Konijn & Gerard J. Steen (2017): "The Effects of Metaphorical Framing on Political Persuasion: A Systematic Literature Review". *Metaphor and Symbol*, 32(2), 118–134.
- Burke, Kenneth (1969/1950): *A Rhetoric of Motives*. Berkeley: University of California Press.
- Chiang, Wen-Yu & Ren-Feng Duann (2007): "Conceptual metaphors for SARS: 'war' between whom?". *Discourse and Society*, 18(5), 579–602.
- Childress, James (2001): "The War Metaphor in Public Policy: Some Moral Reflections". Teoksessa: C. Ficarrotta (toim.) *The Leader's Imperative: Ethics, Integrity, and Responsibility*. Lafayette: Purdue University Press, 181–197.
- Demjén, Zsófia & Elena Semino (2017): "Using metaphor in healthcare: physical health". Teoksessa: E. Semino & Z. Demjén (toim.) *The Routledge Handbook of Metaphor and Language*. Lontoo: Routledge, 385–399.
- Edgerton, David (2020): "Why the coronavirus crisis should not be compared to the Second World War". *New Statesman*, 3.4.2020.
- Epstein, Seymour (2003): "The Unconscious Roots of Hitler's Anti-Semitism". *The Annual of Psychoanalysis*, 31, 47–61.
- Flusberg, Stephen, Teenie Matlock & Paul H. Thibodeau (2018): "War metaphors in public discourse". *Metaphor and Symbol*, 33(1), 1–18.
- Gibbs, Raymond (2011): "Evaluating Conceptual Metaphor Theory". *Discourse Processes*, 48(8), 529–562.
- Hahmo, Sirkkaliisa (2014): "Suomen takertua-pesyen germaanista juurista". Teoksessa: N. Inaba, J. Luutonen, A. Hamari & E. Ahola (toim.) *Juuret marin murteissa, latvus ylittää Uraliin*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, 99–105.
- Hanne, Michael (2015): "An Introduction to the 'Warring with Words' Project". Teoksessa: M. Hanne, W. D. Crano & J. S. Mio (toim.) *Warring with words: narrative and metaphor in politics*. New York: Psychology Press, 1–51.
- Hanne, Michael & Susan Hawken (2007): "Metaphors for illness in contemporary media". *Medical Humanities*, 33(2), 93–99.
- Helsingin kaupunginmuseo (2020): "Sota-ajassa ja korona-ajassa hätkähdyttäviä yhtäläisyyksiä", *STT-info*, 24.4.2020 <https://www.sttinfo.fi/tiedote/sota-ajassa-ja-korona-ajassa-hatkahdyttavia-yhtalaisyksia?publischerId=60579873&releaseId=69879554>, 19.5.2020.
- Jalasvuori, Matti (2020): *Virus – Kosmoksen kapellimestari*. Jyväskylä: Docendo.
- Koponen, Taneli (2020): "Puolustusvoimien komentajalta erityisviesti henkilöstölle koronasta – Puhuu näkymättömästä vihollisesta ja esittää vertauksen talvisodasta". *Kainuun Sanomat*, 3.4.2020.
- Kuparinen, Jesse (2020): "50 tutkijan ja asiantuntijan avoin kirje haastaa Suomen hallituksen linjan: Korona tukahdutettava". *Iltä-Sanomat*, 7.5.2020. <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000006499445.html>, 10.5.2020.
- Kuusisto, Riikka (1998): *Oikeutettu sota ja julma teurastus? Läntisten suurvaltajohtajien sotaretoriikkaa Persianlahdella ja Bosniassa*. Helsinki: Like.
- Kuusisto, Riikka (2009): "Roads and Riddles? Western Major Power Metaphors of Nonviolent Conflict Resolution". *Alternatives*, 34(3), 275–297.
- Kövecses, Zoltan (2005): *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Kövecses, Zoltan (2008): "Conceptual metaphor theory: Some criticisms and alternative proposals". *Annual Review of Cognitive Linguistics*, 6, 168–184.
- Lakoff, George & Mark Johnson (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- de Leonardis, F. (2008): "War as a medicine: The medical metaphor in contemporary Italian political language". *Social Semiotics*, 18(1), 33–45.
- Lynch, Michael (2013): *Hitler*. Abingdon: Routledge.
- Marks, Michael (2018): *Revisiting Metaphors in International Relations Theory*. Cham: Palgrave.
- Meretoja, Hanna (2020): "Professori: Pandemia ei ole sota eikä potilas ole sotilas – lopettakaa ongelmallinen tarinallistaminen". *Suomen Kuvalehti*, 1.5.2020.
- Morgan, S.E. & T. Reichert (1999): "The message is in the metaphor: Assessing the comprehension of metaphors in advertisements". *Journal of Advertising*, 28(4), 1–12.
- Nie, Jing-Bao, Adam Lloyd Gilbertson, Malcolm de Roubaix, Ciara Staunton, Anton van Niekerk, Joseph D. Tucker & Stuart Rennie Healing (2016): "Without Waging War: Beyond Military Metaphors in Medicine and HIV Cure Research". *American Journal of Bioethics*, 16(10), 3–11.
- Perelman, Chaïm & Lucie Olbrechts-Tyteca (1971): *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. Notre Dame: University of Notre Dame.
- Price, Bryan (2019): "Terrorism as Cancer: How to Combat an Incurable Disease". *Terrorism and Political Violence*, 31(5), 1096–1120.
- Pueyo, Tomas (2020): "The Hammer and the Dance". *Medium*, 19.3.2020 <https://medium.com/@tomaspueyo/coronavirus-the-hammer-and-the-dance-be9337092b56>, 19.5.2020.
- Ross, Judith Wilson (1989): "The Militarization of Disease: Do We Really Want a War on Aids?" *Soundings: An Interdisciplinary Journal*, 72(1), 39–58.
- Saarikoski, Saska (2020): "Saarikoski ja korona, 60. päivä: Maailma pysähtyi, kellon viisarit lopettivat kulkemasta ja jouduimme kaikki yhdessä sumuverhon sisään". *Helsingin Sanomat*, 1.5.2020. <https://www.hs.fi/kuukausiliite/art-2000006509023.html>, 19.5.2020.
- Serhan, Yasmeeen (2020): "The Case Against Waging 'War' on the Coronavirus". *The Atlantic*, 31.3.2020.
- Sontag, Susan (1978): *Illness as Metaphor*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Steen, Gerard (2008): "The Paradox of Metaphor: Why We Need a Three-Dimensional Model of Metaphor". *Metaphor and Symbol*, 23(4), 213–241.
- Tepperman, Jonathan (2020): "Why Are We So Scared of the Coronavirus?". *Foreign Policy Online* 11.3.2020. <https://foreignpolicy.com/2020/03/11/coronavirus-global-panic/>, 19.5.2020.
- Tilli, Jouni (2014): *Suomen pyhä sota: Papit jatkosodan julistajina*. Jyväskylä: Atena.
- Ukkola, Sanna (2020): "Poikkeuslaki pelastaa nyt ihmishenkiä - se on tarpeen, sillä olemme sodassa". *Iltalehti*, 19.3.2020.
- Upadhyay, Saurav (2020): "The problem with saying we're 'at war' with the coronavirus". *American Friends Service Committee Blog*, 8.4.2020. <https://www.afsc.org/blogs/news-and-commentary/how-to-talk-about-covid-19-pandemic>, 19.5.2020.
- Weiner, Tim (2012): *Enemies: A History of the FBI*. New York: Random House.